

Xulosa qilib aytganda, daromadlar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish O'zbekiston korxonalarining global moliya bozoriga integratsiyalashuvini ta'minlovchi va ularning ESG reytingini yuksaltiruvchi asosiy poydevordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. 11.09.2023-yildagi PF-158-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Xalqaro moliya hisoboti standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida". 24.02.2020-yildagi PQ-4611-son.
3. IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers". International Accounting Standards Board (IASB).
4. GRI Standards (Global Reporting Initiative). Consolidated Set of GRI Sustainability Reporting Standards 2023.
5. Eccles, R. G., & Serafeim, G. (2013). "The Role of the Board in Civil Society and Sustainable Strategy". Harvard Business Review.
6. Sustainalytics & MSCI ESG Research. Methodology for ESG Ratings and Financial Transparency.
7. Ibragimov, A. K., & boshqalar. (2023). "Moliya bozorini rivojlantirishda MHXSning o'rni". Iqtisodiyot va ta'lim jurnali.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATINING MOLIVAVIY TAHLIL USULLARI

Olimxonova Dilnoza Abdurashidovna

TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy tadqiqot markazi stajor tadqiqotchisi

Zamonaviy ta'limning eng muhim jahon tendensiyasi uning integratsiyasi va axborotlashtirilishi bo'lib, bu mamlakatlarning yaqinlashuviga, yagona jahon ta'lim makonini shakllantirish uchun sharoitlar yaratishga olib keladi. Ko'pchilik Yevropa mamlakatlari tomonidan qabul qilingan Boloniya deklaratsiyasiga (2003-yil) qo'shilish ushbu mamlakatlarning ta'lim tizimlarini yaqinlashtirish yo'nalishida harakat qilishini anglatadi.

Rivojlangan mamlakatlarning uzluksiz va ko'p bosqichli ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha tajribasini moslashtirish respublikada ta'lim faoliyatida yangi usullar va texnologiyalarga o'tishni talab qiladi. Shu maqsadda 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilinib, unda "...oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, mehnatga haq to'lash tizimini takomillashtirish, moliyalashtirishning samarali va shaffof mexanizmlarini joriy etish" vazifalari qo'yildi.⁵⁸

Keltirilgan vazifalardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari faoliyatining moliyaviy tahlili masalalari ham ilmiy, ham amaliy ahamiyat

⁵⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-sonli Farmoni

kasb etadi. Shuni hisobga olgan holda quyidagi ta'rifni shakllantirish mumkin: ta'lim muassasalari faoliyatining moliyaviy tahlili - bu, odatda, moliyaviy xarakterdagi umumfoydalanishdagi ma'lumotlarga asoslanadigan va tashkilotning iqtisodiy salohiyati holatini hamda undan foydalanish samaradorligini baholash, shuningdek uning faoliyatini optimallashtirishga doir boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun mo'ljallangan analitik jarayonlar majmuasidir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida oliy ta'limni moliyalashtirish to'liq davlat ta'minoti modelidan ta'limni moliyalashtirish manbalarini kengaytirishga o'tishni anglatadi, bunda oliy ta'lim muassasalari ta'lim xizmatlari bozorining ishtirokchisiga aylanadi. Bozor muhitida oliy ta'limni moliyalashtirishning quyidagi yondashuvlari ajratiladi, ular ko'pincha birgalikda qo'llaniladi:

davlat tomonidan moliyalashtirish, oliy ta'lim muassasalarini to'g'ridan-to'g'ri byudjetdan moliyalashtirishni nazarda tutadi (ilmiy tadqiqotlar uchun grantlar, iqtidorli yoshlar va ayollarni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash va boshqalar). O'zbekistonda davlat granti tanlov asosida ajratiladi. 2026-yilda ta'lim sohasiga 100 trln so'mdan ortiq mablag' yo'naltirish rejalashtirilgan bo'lib, shundan taxminan 7,3 trln so'm bevosita oliy ta'limga sarflanadi. Ayollarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ijtimoiy dasturlar amalga oshirilmoqda, masalan, ehtiyojmand oilalardan bo'lgan qizlar uchun grant kvotasi 4000 o'ringa yetkazildi, magistratura bosqichida o'qish to'lovi to'liq qoplanadi, xorijda kadrlar tayyorlash uchun «El-yurt umidi» jamg'armasi xarajatlari oshirilmoqda;

kontrakt asosida o'qitish (cost-sharing), ta'lim xarajatlarini talabalar (jumladan ta'lim kreditlari orqali), yirik korxonalar, homiylar va boshqa manbalar tomonidan qoplanishini nazarda tutadi. Bu oliy ta'lim muassasalari o'rtasida raqobatning oshishiga xizmat qiladi, ayniqsa bu xususiy oliy ta'lim muassasalarining (jumladan xorijiy oliy ta'lim muassasalari) bozorga kirib kelishi bilan yaqqol namoyon bo'ldi (ularga ham davlat grantlari ajratiladi);

moliyalashtirishning gibrid modeli, davlat grantlari, kontrakt o'rinlari, xususiy investitsiyalar va oliy ta'lim muassasasining o'z mablag'lari kombinatsiyasini anglatadi (infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmi joriy etiladi);

moliyalashtirishning noan'anaviy modellari, endowment-fondlar (target capital) tashkil etishni, qimmatli qog'ozlarga investitsiya kiritishni, laboratoriyalar va binolarni ijaraga berishni (olingan foyda oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi), xalqaro tashkilotlar va fondlardan homiylik mablag'lari hamda grantlarni jalb etishni (fundraising) nazarda tutadi;

moliyalashtirish risklari, ta'lim jarayonining tijoratlashuvi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan holatlarni hisobga olishni (ayniqsa xususiy oliy ta'lim muassasalarida), hududiy oliy ta'lim muassasalarining cheklangan imkoniyatlarini, mehnat bozoridagi talabni hisobga olish zarurligini, bu esa o'quv dasturlarini takomillashtirishni talab etishini va boshqalarni nazarda tutadi.

Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy tahlilining asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

korxonaning mulkiy va moliyaviy holatiga umumiy tavsif berishni ta'minlash;

baholashning ustuvorligi: to'lovga qobiliyatlilik, moliyaviy barqarorlik va rentabellik;

umumfoydalanishdagi ma'lumotlardan foydalanish;

taktik va strategik xarakterdagi qarorlarni axborot bilan ta'minlash;
tahlil natijalaridan har qanday foydalanuvchilarning foydalanishi mumkinligi;
hisob-analitik jarayonlar tarkibi va mazmunini birxillashtirish imkoniyati;
mezonlar tizimida pul o'lchovining ustunligi;
tahlil yakunlarining yuqori darajadagi ishonchliligi.

Keltirilgan ta'rifdan ko'rinib turibdiki, moliyaviy tahlil yordamchi funksiyani bajaradi va u quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi.

U qaror qabul qilish jarayonining faqat oraliq bosqichini tashkil etadi. Har qanday analitik jarayon ma'lum xarajatlar bilan bog'liq, ya'ni tahlil bepul emas; shuning uchun u boshqaruv qarorini asoslashga yordam berish maqsadida amalga oshiriladi. Demak, analitik jarayonlar bosqichidan keyin muqarrar ravishda qaror qabul qilish bosqichi kelishi kerak. Tahlil faqat tahlil uchun amalga oshirilsa, u ma'nosiz, hatto ma'lum ma'noda zararli ham bo'lishi mumkin, hech bo'lmaganda asossiz sarflangan xarajatlar tufayli. Shuning uchun amaliyotda rasmiylashtirilgan tahlil ko'pincha oliy ta'lim muassasalari faoliyatining kengroq ilmiy va amaliy sohasining, masalan moliyaviy menejmentning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Moliyaviy tahlil jarayonida olingan natijalar va xulosalar qaror qabul qilishda hisobga olinadigan dalillardan faqat bittasini tashkil etadi. Bu dalil o'z-o'zidan yaxshi, chunki u rasmiy usullar yordamida olingan va shu sababli ma'lum ma'noda obyektiv hisoblanadi. Biroq u har doim aniq, oldindan belgilangan va yagona to'g'ri qarorni qabul qilish imkonini beradi, deb hisoblash kerak emas.

Shubhasizki, ba'zan matematik usullarning bunday obyektivligi, ma'lum ma'noda "xolisligi" faqat ko'rinishdagina bo'lishi mumkin, chunki tajribali tahlilchi tegishli axborot bazasi va analitik instrumentariyni tanlash orqali yakuniy miqdoriy baholarni shakllantirish jarayonini "boshqarishi" mumkin. Misol sifatida investitsiya loyihalarini baholash usullarini keltirish mumkin, ular ma'lumki, ko'pincha bir-biriga zid bo'ladi. Aynan shu sababli yakuniy qaror deyarli har doim boshqa omillarni hisobga olgan holda qabul qilinadi va u formal tahlil "talab qilgan" qarordan farq qilishi ham mumkin.

Moliyaviy yo'naltirilgan tahlil, umuman olganda analitik hisob-kitoblarning ma'lum bir qismi sifatida, bizning fikrimizcha, mutaxassislarning torroq guruhining vakolati hisoblanadi, garchi uning natijalaridan ko'plab manfaatdor shaxslar foydalansa ham. Shartli ravishda bunday tahlil bilan bevosita va professional tarzda shug'ullanishga majbur bo'lgan to'rtta toifani ajratish mumkin: buxgalterlar, moliyaviy menejerlar, auditorlar va moliyaviy tahlilchilar.

Moliyaviy tahlilning ilmiy va amaliy yo'nalish sifatidagi predmeti oliy ta'lim muassasasini boshqarish tizimidagi moliyaviy munosabatlar, uning iqtisodiy salohiyati va uning faoliyati natijalari hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy salohiyatida ikki asosiy tarkibiy qismni ajratish mumkin: moliyaviy resurslar va ularning shakllanish manbalari. Shunday qilib, oliy ta'lim muassasasining moliyaviy tahlili predmetining to'rtta asosiy elementi ajratiladi:

- moliyaviy munosabatlar;
- resurslar;
- moliyalashtirish manbalari;
- iqtisodiy salohiyatdan foydalanish natijalari.

Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilishni mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida emas, balki moliyaviy menejment tizimining

elementi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir, garchi u nihoyatda muhim bo'lsa ham. Bunday yondashuv boshqaruvning umumiy funksiyalarining uzviy bog'liqligi bilan izohlanadi: tahlil o'z-o'zidan muhim emas, balki samarali boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida ahamiyatlidir. Haqiqatan ham, bir tomondan asoslangan qaror har doim ma'lum analitik jarayonlar ma'lumotlariga asoslanadi, boshqa tomondan esa tahlil keyinchalik qandaydir boshqaruv qarorini qabul qilish uchun amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-sonli Farmoni.

2. Abdusattorova D.B. "O'zbekiston oliy ta'lim eksport xizmatlari moliyaviy natijadorligini ta'minlash yo'llari" Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal, ISSN: 2992-8992 №4 2025-yil, Aprel_1593. 1239-1244-b.

3. Akramova Sh.G. Jamiyatda inson kapitaliga investitsiya darajasini baholash. // Iqtisod va moliya. – Toshkent, 2012. – №8. 52-59 b.

4. Kuldashv Sh.A. Oliy ta'lim muassasalari raqobat ustunligini ta'minlash omillari va ko'rsatgichlari. "Ekonomika i sotsium". 2024. -№6(121). 27-34b.

O'ZBEKISTON – 2030 STRATEGIYASI DOIRASIDA SUG'URTA BOZORIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR VA IQTISODIY GLOBALASHUV SHAROITIDA SUG'URTA MUNOSABATLARINING AHAMIYATI

Boymurodova Lobar Tursunboy qizi
TDIU tayanch doktoranti

Hozirgi davrda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi moliyaviy infratuzilmaning rivojlanganligi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tizimning muhim elementlaridan biri bu sug'urta bozori hisoblanadi. Sug'urta tizimi iqtisodiyotda risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda investitsion resurslarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, globalashuv jarayonlari kuchayib borayotgan sharoitda sug'urta munosabatlari iqtisodiy xavflarni kamaytirishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, moliyaviy tizimni liberallashtirish hamda bozor institutlarini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning muhim bosqichlaridan biri "O'zbekiston – 2030" strategiyasi bo'lib, u mamlakatning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beradi. Strategiya mamlakatda kuchli iqtisodiyot yaratish, global ishlab chiqarish zanjirlarida faol ishtirok etish hamda moliyaviy sektorni rivojlantirishga qaratilgan⁵⁹.

Mazkur strategiya doirasida moliya bozorlarini, jumladan sug'urta sektorini rivojlantirish muhim ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Sug'urta bozori iqtisodiyotda risklarni taqsimlash, investitsiyalarni jalb qilish hamda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

⁵⁹ https://gov.uz/en/pages/2030_strategy - O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali